

SPREKENDE STENEN

Een wandeling langs geveltekens in het noordelijk deel van de Leeuwarder binnenstad

Ooit telde Leeuwarden vele honderden uithangborden en gevelstenen (zie ook de [Catalogus van Gevelstenen](#) op de website van het HCL). Dat was handig voor bewoners en bezoekers en soms zelfs hard nodig: officiële straatnamen bestonden niet, postcodes evenmin en huisnummers al helemaal niet. Maar als je wist waar iemand ongeveer woonde en welk uithangbord er uithing kon je de gezochte gemakkelijk vinden. Ook overheidsorganisaties maakten van uithangborden gebruik om een pand te identificeren.

Wie een uithangbord ophing of een gevelsteen inmetselde kon daar bovendien van alles mee uitdrukken. Zo liet de uitbater van een herberg aan de Nieuwestad een beeld van een wijnavat aan zijn gevel aanbrengen en maakte een hugenootse drukker met een tekst op een uithangbord zijn geloofsovertuiging duidelijk. De gevelstenen of uithangborden gingen na verloop van tijd als huisnaam dienen: met *In de Fette Os* bedoelde men het huis waar die gevelsteen op was aangebracht (het beroep van de bewoner zal duidelijk zijn). Ook maakte men vaak met jaarstenen duidelijk wanneer een huis ge- of ingrijpend verbouwd was en memoreerde men met tekststenen belangrijke gebeurtenissen.

In de 19^e eeuw verdwenen de meeste uithangborden. Het stadsbestuur wilde ze weghebben omdat het vond dat ze het zicht belemmerden. De eigenaren van winkels met een nieuwe naam verwijderden de rest. Gevelstenen verdwenen bij het maken van zo groot mogelijke etalages. Slechts enkele bleven bewaard. De meeste verdwenen, sommige kwamen in een museumdepot terecht en een deel daarvan werd later weer ergens ingemetseld, maar nooit op de originele plaats. Deze route voert langs enkele tientallen gevelstenen, bovendien zal de oplettende kijker onderweg op sommige huizen een naam vinden die verwijst naar een verdwenen steen of bord (zie ook de [Voorlopige lijst van Leeuwarder huisnamen](#) op de website van het HCL).

Het eind- en beginpunt ligt op het Oldehoofsterkerkhof

De Bollemanssteeg dateert uit de late 16^e eeuw, maar de steen is pas in 1992 vervaardigd door Hans 't Mannetje die ook voor panden elders in de stad moderne gevelstenen maakte.

4. Grote Kerkstraat 25 (De Druckerij)

In een voorganger van dit pand was in de 17^e eeuw de beroemde drukkerij van Claude Fontaine gevestigd. Hij had een uithangbord met de tekst die nu op de gevel is aangebracht. Het getuigt van een persoonlijke geloofsbeleving.

5. Grote Kerkstraat 29 (zijgevel)

Wapenstein van de familie Van Unia uit Blija. De steen zat oorspronkelijk in de achtergevel van Nieuwestad 55, kwam in het bezit van het Fries Museum en is in 1998 gerestaureerd en hier ingemetseld.

Deze *fleur de lis* is ook de heraldische lelie van de Franse koningen.

6. Grote Kerkstraat 36-122

Hier stond de zestiende-eeuwse Holdingastins, waar later Friese muntstukken werden geslagen. In de 18^e eeuw werd er een tehuis voor verarmde bejaarden gevestigd. Die moesten wel lidmaat zijn van de protestantse kerk. De financiering werd mogelijk door een gulle gift van prinses Maria Louise van Hessen Kassel, de bewoonster van Grote Kerkstraat 9.

Het huidige gebouw dateert uit de vorige eeuw alleen de kelder is nog laat middeleeuws. Deze moderne gevelsteen herinnert aan die bewogen geschiedenis. Het middendeel toont de Holdingastins zoals die uit andere bronnen bekend is. *I Timotheus* 6.7 midden boven verwijst naar een bijbeltekst: Wij hebben niets in deze wereld meegebracht en kunnen er ook niets uit meenemen.

7. Grote Kerkstraat 114-210

In het *Sint Anthonij Gasthuis 1878* zijn verschillende tekststenen ingemetseld. Deze herinneren aan de veranderingen en uitbreidingen van de gebouwen waaruit dit gasthuis, dat nog uit de middeleeuwen dateert, voor 1878 bestond.

8. Grote Kerkstraat 43 (Aed Levwerd)

Een van de meest mysterieuze Leeuwarder gevelstenen: een stins, een stenen kasteeltje, met een weergang en arkeltorentjes. Velen, waaronder niet de minste historici, beten hun tanden stuk op deze tweeledige steen. Het onderschrift van het bovenste deel, *Aed Levwerd* (Oud Leeuwarden), is Oudfries, de taal die voor 1500 ook in de stad gesproken werd. Zoals het onderste deel vermeldt, is het huis in 1762 vernieuwd, maar het is hoogst onwaarschijnlijk dat het uit 1171 dateert zoals daar ook te lezen is: toen werden er in Friesland nog maar hoogst zelden stenen gebouwen gerealiseerd.

Op deze plaats stond tot 1594 echter wel een stins zoals uit diverse historische bronnen bekend is.

Sla linksaf de Pijlsteeg in.

9. Naast Pijlsteeg 3

Bij een verbouwing aan het eind van de jaren 1920 nam het Sint Anthony Gasthuis het op zich een aantal stenen die in de kelders van het Fries Museum stof verzamelden op deze gevels te presenteren. Van enkele is alleen bekend dat ze ergens uit de stad afkomstig zijn.

Van links naar rechts en van boven naar beneden.

a. DE GOUDEN WAGEN

Afkomstig uit een in 1918 afgebroken gelijknamige herberg aan de Nieuwestad 124. Die horecagelegenheid die al in de 16^e eeuw vermeld wordt, was een van de oudste en langst bestaande van de stad. (Er is nu een HEMA gevestigd. U loopt er straks langs.) Tegenover die herberg werd lang de veemarkt gehouden en een transactie moet beklonken worden.

b. HOUTZAAGMOLEN

In een dergelijke stellingmolen met zaagschuur vervaardigde men balken en planken. Mogelijk heeft deze op de Hoekstersingel gestaan. De steen is in 1909 aan het Fries Museum geschonken.

c. SPQL

Het was lang gebruik belangrijk stedelijke gebouwen te voorzien van een beeldmerk dat dit eigendom markeerde. Het onderschrift staat voor *Senatus Populus Que Leovardiensis* (de senaat en het volk van Leeuwarden).

d. D.I.T.M.

Deze gevelsteen is waarschijnlijk afkomstig van scheepstimmerwerf Het Onvolmaakte Schip aan de Ee bij Oldegaleien. (*Onvolmaakt* betekent *niet af.*) Wie achter de initialen schuilgaan of schuilgaat is helaas een raadsel.

e. SINT ANTHONIUS

Voor de topgevel van het vroegere ziekenhuisje liet het Gasthuis een zandstenen relief maken van Sint-Anthonius uit Egypte, de schutspatroon. Naast deze heilige met gebedenboek zijn diens traditionele symbolen een bel en een varken afgebeeld. De maker is de internationaal werkende beeldhouwer Eduard Jacobs (1859-1931).

f. 1638 SPQL

Het was lang gebruik belangrijk stedelijke gebouwen te voorzien van een beeldmerk dat dit eigendom markeerde. Het onderschrift staat voor *Senatus Populus Que Leovardiensis* (de senaat en het volk van Leeuwarden).

g. TREKSCHUIT

Deze afbeelding van een trekschuit en een jagertje op een paard is afkomstig uit de Dokkumer Stal aan de Ee. Daar werden de paarden gestald die de trekschuit trokken. Tot in de 19^e eeuw was het dichte net van trekschuiten in Nederland het beste openbaar vervoerssysteem dat de wereld kende.

h. MOLEN DE IONGE FENIX

Deze gedenksteen is afkomstig uit een oliemolen aan het Zuidvliet. Die was speciaal gebouwd om uit oliehoudende zaden (raapzaad, koolzaad, en lijnzaad) olie te persen.

De tekst boven de poort aan de overkant verwijst naar een Oudfriese oorkonde waarin sprake is van een erf waar Jacob Peylerth placht te wonen. Men dacht dat deze Pijlsteeg aan hem zijn naam dankte, maar dat berust op een misverstand. Pijlsteeg moet met een ie worden uitgesproken en Peylerth met een ij. Terug naar de Grote Kerkstraat.

10. Grote Kerkstraat 216

Het 'straatnaambord' CAMMINGHAHORN is een van de oudste zo niet het oudste van de stad. Men duidde er de directe omgeving van het bord, de aansluiting van de Kleine Hoogstraat op de Grote Kerkstraat, mee aan. (*Horn* is een oud woord voor hoek.) De belangrijkste Leeuwarder adellijke familie, de Cammingha's van Cambuur, had hier in de middeleeuwen uitgebreid grondbezit.

11. Grote Kerkstraat 69

Hier of in een huis hier vlak bij woonde in de zestiende eeuw Gabbe Douwema die na een weddenschap in 1564 een pelgrimstocht naar Jeruzalem maakte. Het is verleidelijk deze jongere meerdelige gevelstenen met hem en zijn reis in verband te brengen.

Ga terug en sla de Beijerstraat in.

Ook in de oostelijke gevel van het voormalige gasthuis zijn diverse tekststenen ingemetseld.

De route voert naar links, de Eewal op, maar desgewenst kunt u ook rechtdoor lopen, de Sint Jacobsstraat in.

12. Eewal 43

Opnieuw een nieuwe steen van Hans 't Mannetje. De handschriften van twee notarissen die hier gevestigd waren, zijn erin verwerkt. Het opstellen van aktes was hun corebusiness en deze moderne gevelsteen vervult dus dezelfde functie als veel van de klassieke.

13. Eewal 52

Een bewapende koopvaarder met als opschrift A F R is hier herplaatst, de herkomst is onbekend.

14. Eewal 50

Ook van deze 18^e eeuwse gevelsteen met afbeelding van een engelenkopje en fijsmeedgereedschap is de herkomst onbekend.

15. Eewal 58

Deze Sint-Jacob, bekend van het pelgrimsoord Santiago de Compostella, heeft heel wat omgezworven. Oorspronkelijk was hij in het Maria Annastraatje ingemetseld een straat die ook wel Kleine Sint Jacobsstraat

heette. Per abuis draagt hij een boek in plaats van een veldfles en waarom in het onderschrift *jonge* toegevoegd is, is onduidelijk.

Dan terug en weer linksaf de Sint Jacobsstraat in.

16. Sint Jacobsstraat 31

In de zeventiende eeuw werden veel ossen uit noordelijk Duitsland en Denemarken geïmporteerd, een deel werd in Fryslân vetgemest voor de slacht en een deel doorgevoerd naar Holland. In Leeuwarden was er een speciale markt voor ingericht. Deze gevelsteen is afkomstig uit een afgebroken pand aan de Nieuwestad waar in de zeventiende eeuw een vleeshouwer werkte en werd in 1998 hier herplaatst waar ook een slager, die toevallig Bakker heette, zijn bedrijf uitoefende.

Sla de Klokstraat in.

17. Grote Hoogstraat 14

In dit pand woonden zeker vanaf 1586 slagers. Het stedelijk vleeshuis, waar vlees onder stadstoezicht verkocht moest worden en dat een onderdeel was van het stadhuis, lag iets noordelijk aan deze straat. De jaarsteen 1664 zal van een verbouwing dateren. Overigens bevindt zich in de Poststraat links van INDE FETTE OS op nummer 43 een gevelsteen met als onderschrift INDE ROODE OS.

Keer terug naar de Sint Jacobsstraat en vervolg uw route.

18. Sint Jacobsstraat 13

Boven de onderpui van een van de fraaiste huizen in de binnenstad is een fries aangebracht dat in een beeldverhaal van links naar rechts de bedrijfsactiviteiten van de bouwheer verbeeldt. Hij behoorde tot de belangrijkste drukkers, boekbinders, uitgevers annex boekverkopers van de Nederlanden. De luxe en grootte van het pand maken duidelijk dat in de zeventiende eeuw in Leeuwarden met boeken een goede boterham viel te verdienen. Ook een latere eigenaar heeft zijn merktekens in de vorm van wapenschilden en een jaartal erop achtergelaten.

19. Sint Jacobsstraat 4

Deze moeilijk te 'lezen' steen beeldt een zogeheten wondenmannetje af. Het Latijnse onderschrift luidt: *corpus multifarium vulnerum* (het lichaam op vele wijzen gewond). Het is typisch een gevelsteen voor een chirurgijn en van de late zestiende tot het midden van de achttiende eeuw woonden er hier verschillende. Toen de eerste het oorspronkelijke pand in 1598 kocht, hing er een uithangbord met een afbeelding van een olifant.

Rechtsaf de Nieuwestad inslaan.

In het economisch centrum van de stad hingen vroeger tientallen geveltekens. Slechts enkele bleven bewaard.

20. Nieuwestad 136 (noordzijde)

Een gaper komt in verschillende vormen in het hele land voor als gevelsteen of uithangbord van apothekers. Vaak heeft hij de vorm van wat

men een *moor* noemde, een gekleurde man met tulband en gouden oorringen. (Overigens gaapt een gaper niet, hij doet zijn mond open om een medicijn in te nemen.) Dit is een replica, het vroeg 19^e eeuwse origineel dat mogelijk uit Amsterdam afkomstig is, bevindt zich in het HCL.

21. Nieuwestad 121 (noordzijde)

Het huidige pand is volgens de jaarstenen gebouwd in 1770, de klokgevel die het bekroont heeft een voorstelling van een witte beer. Gezien de eerste vermelding van die beer in een koopakte uit 1757 moet er dus een ander exemplaar aan vooraf zijn gegaan. De reden om hier een afbeelding van een beer aan te brengen is niet bekend.

22. Nieuwestad 103 (noordzijde)

Het beeldhouwwerk van het grote wijnvat en de druiven in de top van de gevel zijn lastig te onderscheiden. In de zeventiende eeuw was er een herberg gevestigd, die lag strategisch ten opzichte van de paardenmarkt op de Lange Pijp er tegenover: een transactie moest beklonken worden.

23. Nieuwestad 106 (zuidzijde)

Boven in de gevel is een steen met drie goudkleurige schijven aangebracht. Aan het eind van de zestiende eeuw noemde men het huis naar de Spaanse koning Filips II *De drie gouden Koningsdaalders*. In de Tachtigjarige Oorlog doopte men het pand om: *De drie gouden Prinsendaalders*, naamgever was Willem van Oranje.

Bij Nieuwestad 45 rechts afslaan de Kleine Kerkstraat in.

Op een aantal panden in deze straat is een huisnaam aangebracht die naar een vroegere gevelsteen of uithangteken verwijst.

Aan het eind van de straat bent u terug bij het beginpunt.